

stępnie jako profesor zwyczajny języka i literatury hebrajskiej biblijnej i średniowiecznej.

Do końca życia zawsze czynny mimo trudności respiratoryjnych, brał aktywny udział również w duszpasterstwie przy rzymskim kościele S. Lorenzo in Lucina.

W listopadzie 1995 r. wskutek powikłań chorobowych związanych z odychaniem został hospitalizowany w rzymskim szpitalu S. Giacomo. Prosił, by go przewieziono do rodzinnej ziemi bresciańskiej, pragnął tam, w swoim rodzinnym gnieździe, złożyć swoje kości. Spełniono jego życzenie i tam też w szpitalu Gussago, k. Bresci, dokończył pracowitego żywota 13.XII 1995 r. *Fidelis servus et prudens*..

Spośród spuścizny naukowej ks. prof. Vattioniego na szczególną uwagę zasługuje niezwykle wydawnictwo, a mianowicie 21 tomów (plus 2 suplementy) serii wydawniczej „Sangue e antropologia”, której był redaktorem naukowym. Seria ta była pokłosiem ośmiu sympozjów organizowanych przez Centro Studi Sanguis Christi, którego sponsorem jest Zgromadzenie Misjonarzy Najświętszej Krwi i Pia Unione del Preziosissimo Sangue (Rzym, Via Narni 29). Wydawnictwo to jest bogatą dokumentacją naukową dotyczącą tematu roli Krwi Jezusa w dziele zbawienia. Obejmuje około 500 artykułów pióra ponad 200 autorów, wśród których często pojawia się nazwisko Vattioniego.

Oto bibliograficzny opis tych tomów:

- *Sangue e antropologia biblica*, I–II, Roma 1981
- *Sangue e antropologia nella patristica*, I–II, Roma 1982
- *Sangue e antropologia nella letteratura cristiana*, I–III, Roma 1983
- *Sangue e antropologia nella liturgia*, I–III, Roma 1984
- *Sangue e antropologia riti e culto*, I–III, Roma 1987
- *Sangue e antropologia nella teologia*, I–III, Roma 1989
- *Sangue e antropologia nella teologia medievale*, I–III, Roma 1991
- *Sangue e antropologia nel Medioevo*, I–II, Roma 1993.

W przygotowaniu jest tom zawierający posthuma Francesco Vattioniego.

Ks. profesor Francesco Vattioni, kapłan i uczony, tak jak Jego Święty Patron *pauper et humilis*, był przyjacielem polskich teologów, zwłaszcza biblistów studiujących i mieszkających w Rzymie. Dlatego należy Mu się to pośmiertne wspomnienie w polskim periodyku biblijnym.

Requiescat in pace in expectatione resurrectionis!

Kraków

Ks. JERZY CHMIEL

R E C E N Z J E

Satelitarny atlas Ziemi Świętej, Ilustrowany suplement do Student Map Manual. Tom I. Zdjęcia i kartografia satelitarna Richard Cleave. Przekład: Bogusław Dąbrowski. Rohr Productions Nikozja, Cypr. Levant

Foundation Poland, Podkowa Leśna 1993, ss. 273+zestaw 160 przeźroczy+wideo-kaseta.

Omawiany Atlas stanowi rodzaj fotograficznego przewodnika po Ziemi Świętej (wraz z Transjordanią, Synajem i egipską Delta), w którym fascynujący obraz uzupełniony został niezbędnym tekstem. Umieszczono w *Atlasie* 196 zdjęć lotniczych i panoram oraz zdjęć jednostkowych, prezentujących niezwykle wprost efekty. *Atlas* jest rezultatem wieloletniej pracy dr R.L.W. Cleave'a, który posłużył się tu również obrazami satelitarnymi, zarejestrowanymi podczas przelotu satelity „Landsat 5” (NASA) o godz. 9 rano w dniu 18 stycznia 1987 roku.

Jak zaznaczono w tytule, *Atlas* pomyślany został jako uzupełnienie wcześniej już wydanego opracowania, tj. *Student Map Manual*,¹ stanowiącego istotną pomoc dla studentów i badaczy zainteresowanych problematyką archeologii biblijnej i bliskowschodniej. Nie jest to jednak typowy atlas geograficzny, gdyż dość schematycznie potraktowane mapy oddają zjawiska osadnicze właściwe dla poszczególnych okresów archeologiczno-historycznych, a towarzyszą im staranne zestawienia źródeł, referencji biblijnych, nawiązań do wydarzeń historycznych oraz liczne indeksy. Mapy są wprawdzie wielobarwne, lecz całość dość skromna edytorsko. Dopiero *Supplement* (czyli omawiany tu *Atlas*) stanowi prawdziwy rarytas wydawniczy. Jest to opracowanie, które ze względu na swe walory graficzne powinno znaleźć się w posiadaniu wszystkich zainteresowanych przeszłością Ziemi Świętej oraz w bibliotekach odpowiednich instytucji naukowych. Trzeba też dodać, iż polska wersja językowa *Atlasu* ukazała się jednocześnie z wydaniem angielskim i niemieckim (cały nakład wydrukowany został bardzo starannie w Tajlandii).

Z informacji zawartych w przedmowie do wydania polskiego wynika, iż „obrazy satelitarne, które chociaż wyglądają jak zdjęcia, nie zostały jednak wykonane aparatem fotograficznym. Odpowiednie urządzenia satelitarne odczytywały względną jasność niewielkich wycinków terenu i przypisywały im wartość numeryczną. Cyfrowy opis każdego wycinka został w formie cyfrowej wprowadzony do komputera, a następnie przetworzony”. Oprócz „pionowych”, dwuwymiarowych obrazów Ziemi Świętej zarejestrowanych przez satelitę „Landsat 5”, umieszczono też w *Atlasie* ujęcia „pochyle”, dające efekt trójwymiarowy, uzyskany przy pomocy komputerów. Nadto zamieszczono też szereg ciekawych ujęć normalnego typu, głównie starożytnych budowli i innych zabytków. Podobnie jak we wspomnianym *Student Map Manual*, dwuwymiarowe ujęcia „pionowe” (a więc mapy satelitarne) prezentowane są w układzie „na wschód”, do czego czytelnik musi się dostosować. Również układ *Atlasu* dostosowany jest do *Student Map Manual*, a także komentarz słowny (Przegląd biblijno-historyczny) stanowi odniesienie do zastosowanej tam koncepcji. Mimo tego *Atlas* tworzy odmielną całość i może być wykorzystywany całkowicie niezależnie.

Polska edycja *Atlasu* przygotowana została bardzo starannie, zarówno jeśli chodzi o tłumaczenie tekstu komentarza, jak i uzupełnienia w postaci podręcznego słownika częściej spotykanych terminów oraz zestawienie dodatkowej bibliografii. Na s. 269–270 B. Dąbrowski, odpowiedzialny za wersję polską, umieścił najważniejsze w języku polskim przewodniki

¹ Por. *Student Map Manual. Historical Geography of the Bible Lands Pictorial Archive* (Near Eastern History). Est., Jerozolima 1979 (2 wyd. 1983). W publikacji tej poszczególne arkusze map zorientowane są na wschód, a nie jak zwykle — na północ.

i wspomnienia z podróży po Ziemi Świętej, poczynając od XVI w aż po teksty XIX-wieczne i z lat ostatnich, uzupełniając w ten sposób podstawową bibliografię zawierającą klasyczne dzieje z zakresu geografii historycznej Palestyny (zestawione na s. 268).

Omawiany *Atlas* wydatnie wzbogaca dość skąpe u nas materiały do geografii i geografii historycznej Ziemi Świętej i bez wątpienia odegra istotną rolę w edukacji uniwersyteckiej, a także w akademiach teologicznych i seminariach duchownych. Doskonale uzupełnienie *Atlasu* tworzy zestaw 160 kolorowych przeźroczy oraz specjalna wideo-kaseta z próbą symulowanego lotu nad Ziemią Świętą, opartego na trójwymiarowej animacji satelitarnej. Pozwoli to bez wątpienia na wzbogacenie wykładów, zaś słuchaczom ułatwi poznanie topografii i przybliży walory krajobrazowe oraz piękno i atmosferę krain biblijnych.

Kraków

JOACHIM ŚLIWA

Od Nilu do Eufratu. Polska archeologia śródziemnomorska 1981—1994
Uniwersytet Warszawski. Centrum Archeologii Śródziemnomorskiej im.
prof. Kazimierza Michałowskiego. Warszawa 1995, ss. 134

Upływa akurat 15 lat od śmierci prof. K. Michałowskiego (1901—1981), ojca licznych sukcesów polskiej archeologii. Przypomnieniu zasług mistrza, określeniu aktualnej sytuacji i wkładu jego uczniów w badania nad rozległym obszarem kultur starożytnych poświęcona jest niniejsza publikacja¹.

Cenne wprowadzenie stanowi szkic pióra Marii L. Bernhard, nestora polskich archeologów, w którym autorka podsumowuje sukcesy uczniów („Korzenie”, s. 7–18), snuje szereg historycznych refleksji, kończy zaś chwilą zadumy poświęconą badaczom zmarłym w ostatnich latach (Z. Borkowski, 1936–1991; P. Gartkiewicz, 1928–1994).

W dalszych natomiast partiach w zwięzły sposób kierownicy badań omówili wyniki prowadzonych przez siebie poszukiwań i studiów archeologicznych. W dziale „Kraje nad Nilem” (s. 21–87) podano rezultaty prac w układzie chronologicznym, poczynając od schyłku pradziejów, poprzez badania na terenie świątyni Hatszepsut i świątyni Totmesa III w Deir el-Bahari, następnie badania w Tell Atrib, Aleksandrii i Marina el-Alamein, prace nad zespołem grobowym emira Qurkumasa w Kairze, wykopaliska w Deir el-Naqlun oraz w Dongoli. Osobny etap stanowi „Cypr” (s. 91–99), w którym omówiono rezultaty badań w Nea Pafos. Kolejny rejon geograficzny to „Syria i Irak” (s. 103–134). Tu znajdziemy relację z dobrze znanych badań prowadzonych przez polskich archeologów w Palmyrze oraz wyniki mniej spektakularnych prac na takich stanowiskach jak Nemrik, Tell el-Saadija, Tell Raffaan, Tell Ridzim, Tell Abu Hafur, Tell Dzasa el-Gharbi, Tell Rad Szakra oraz na wyspie Bidzan. Informacje opatrzone są niezbędnym materiałem ilustracyjnym (w tym także szereg kolorowych tablic) oraz licznymi odsyłaczami bibliograficznymi do szerszych i bardziej

¹ W Muzeum Narodowym w Warszawie zorganizowano w ostatnich miesiącach specjalną wystawę poświęconą działalności muzealnej i wykopaliskowej K. Michałowskiego z tej właśnie okazji. Por. *Profesor Kazimierz Michałowski. Twórca Galerii Sztuki Starożytnej Muzeum Narodowego w Warszawie. Pokaz czynny w dniach 19 grudnia 1995–14 stycznia 1996.*